

Koška, Ján

Ohlas bulharského oslobozovacieho zápasu a rusko-tureckej vojny v slovenskej literatúre

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1976-1977, vol. 25-26, iss. C23-24, pp. [203]-207

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102703>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JÁN KOŠKA

OHLAS BULHARSKÉHO OSLOBODZOVACIEHO ZÁPASU A RUSKO-TURECKEJ VOJNY V SLOVENSKEJ LITERATÚRE

V čase, keď vrcholil národnooslobodzovací boj Bulharov a vyostrovala sa juhovýchodná kríza, stíhali slovenské národné hnutie neúspechy a porážky. Proti uhorskej feudálnoburžoáznej vládnej koalícii od polovice sedemdesiatych rokov minulého storočia, pre ktorú bol východiskom v národnostnej politike veľkomaďarský šovinizmus a programom maďarizácia, slabá slovenská buržoázia ťažko hľadala konštruktívny politický program. Nemala mocenské, ani hospodárske pozície, zatvárala sa najmä do literatúry, ktorá ako skoro jediná sféra slovenskej verejnej činnosti mala udržať národný život. Literárny život mal pripravovať cestu „slávnemu životu politickému“ (Vajanský).

Táto situácia sa premieta i do ohlasu vrcholnej etapy bulharského boja za slobodu a rusko-tureckej vojny v slovenskej literatúre. Základnou formulou, základným vzorcom záujmu literatúry i kultúrnej verejnosti o bulharský vývin je myšlienka o podobnosti hrdinského i tragického historického údelu Slovákov a Bulharov pod cudzou nadvládou.

Myšlienka „Bulhari sú tureckí Slováci, Slováci uhorskí Bulhari“ se ťahá od prvých próz s bulharskou tematikou na začiatku sedemdesiatych rokov. V čase vojny vrcholí. V celom tomto období je ohlas bulharských udalostí v literatúre a v tlači vždy aj ohlasom slovenských udalostí a situácie slovenskej inteligencie a ľudu v Uhorsku, ohlasom vzťahu slovenskej a maďarskej buržoázie, uhorských „Bulharov“ a uhorských „Turkov“, balkánskych „Slovákov“ a balkánskych „Maďarov“. V týchto väzbách sa realizuje aktuálnosť bulharského života pre slovenský život.

Pri všetkých príležitostiach sa hľadajú podobnosti. Jestvuje uhorské „turectvo“, „uhorskí bašibozukovia“, „uhorská raja“ ap. Formula podobnosti až totožnosti uhorských a tureckých pomerov bola zbraňou v obrannom politickom boji.

Bulharský a južnoslovanský národnooslobodzovací zápas prijímala slovenská verejnosť s veľkými sympatiami. Na pomoc južným Slovanom sa vydali ako dobrovoľníci básnici Adolf Svätopluk Osvald a Jozef Bohuslav Bella. Zahynuli v bojoch s Turkami v roku 1876, jeden na Drine, druhý pri Alexinci.

Našej kultúrnej verejnosti nebolo Bulharsko blízke len svojimi odbojovými tradíciami, ale i ťažkým historickým údelom a vytrvalosťou pri pre-

konávaní nepriateľských náporov, na čo sa zabúda. Ján Kollár v Slávy dcere reaguje na tragický moment – oslepenie Samuilových bojovníkov. Ludovíta Štúra zaujalo víťazstvo slovanského živlu nad prabulharským a prirovnáva ho k tichým vodám, ktoré trvajú a večne dunia vo svojich brehoch. Bulharský básnik Atanas Dalčev pripomína tú istú udalosť, čo Kollár, a hovorí, že ho nespravila Bulharom vojenská sila jeho vlasti, ale hlas oslepených bojovníkov Samuila (báseň *K vlasti*).

Aj v druhej polovici sedemdesiatych rokov minulého storočia bola slovenská literatúra veľmi citlivá na tieto stránky bulharského života. Prijala s veľkým uspokojením skutočnosť, že utrpenie bulharského ľudu v čase Aprílového povstania v roku 1876 zavážilo vo vývine juhovýchodnej krízy napokon veľmi podstatne. Rusi prišli na pomoc Bulharom a oslobodili ich, čím sa pre našu literatúru a publicistiku skompletizoval najželateľnejším možným spôsobom vzorec totožnosti hrdinského – jánošíkovského a hajdúškeho, i martýrskeho osudu Slovákov a Bulharov. Utvárala sa paralela medzi bulharským a očakávaným slovenským „zmŕtvychvstaním“.

V Uhorsku sedemdesiatych rokov neboli podmienky na povstalecký odpor proti štátnej moci. Aj druh útlaku bol iný (jazykový, národnostný útlak pútal pozornosť literatúry). V Uhorsku však tiež ohrozovali fyzickú existenciu, a to celého národa, na čo literatúra často poukazovala. Maďarská buržoázia sa pokúšala zničiť slovenský jazyk. Už na sklonku roku 1875 vyhlásil uhorský ministerský predseda Kálmán Tisza, že niet slovenského národa.

Charakter a sila utlačovateľa podmieňovali formy odporu. Na Slovensku boli iné ako v Bulharsku obdobia Aprílového povstania a krajne defenzívne. Ohlas hrdinského vystúpenia bulharského ľudu bol z domáceho hľadiska ohlasom hrdinského politického boja slovenského národného hnutia. Zároveň časť poézie hľadala silu v slabosti a zúfalo povyšovala silu slabosti nad silu sily. V kategóriách ako pokora, prapokora, trpezlivosť, skromnosť nachádzala až akýsi univerzálny slovenský a slovanský princíp, božstvo. Toto božstvo, neurčitý slovenský model odporu proti zlu v tom čase našla v akejsi pôvodnej slovanskej rýdzosti aj u Bulharov, v nevinne umučených deťoch Bataku, a vyzdvihla ho proti tureckej i „tureckej“ brutalite. Nie je to však totožné s politickými cieľmi Aprílového povstania. Na také sebaobetovanie, k akému sa zaviazali apoštoli Aprílového povstania (vztyčiť zástavu a zomrieť), neboli v Uhorsku vnútropolitické a najmä zahraničnopolitické podmienky. Moment jazykových obetí, jazykovo zavraždených detí bol však stále prítomný i v slovenskom existenčnom zápase.

Táto stránka vzťahu literatúry k boju Bulharov, k ich nepredstaviteľnému utrpeniu a „vykúpeniu“ úzko súvisí so vzťahom k ruskému osloboditeľskému zásahu. Rusko-tureckú vojnu prijímala slovenská literatúra ako najvyšší akt slovanskej solidarity i ako prejav kresťansko-slovanského princípu ľudskej spoluúčasti, nezištnosti a bratstva. Literatúra nám umožňuje sledovať zrod tej podoby dôvery v Rusko, ktorá ovládla vedomie inteligencie i najširších vrstiev slovenského národa na konci sedemdesiatych rokov a zanechala v ňom trvalú stopu.

V týchto súvislostiach nadobudla na Slovensku určitejšie dobové črty i značne abstraktná slovanská myšlienka. Pod dojmom slabosti vlastného národného spoločenstva sa naši vzdelanci aj naďalej utešovali predstavami

veľkej slovanskej rodiny, cítili sa byť synmi „najväčšieho v svete národa“ (Hviezdoslav). Tieto predstavy však nadobudli na konci sedemdesiatych rokov určitejšiu podobu. Určitejšia podoba slovanskej myšlienky rezultovala i zo vzorca totožnosti slovenského a bulharského osudu, ktorý sa široko uplatnil v literatúre a v publicistike a bol veľmi živý.

Aj napriek určitejšej podobe zostávali však „zahraníčopolitické“ a ostatné koncepcie slovenských národovcov abstraktnými a literárnymi, pretože sa málo overovali v praktickej politickej činnosti. Kult pokory a trpezlivosti v spojení s mesianistickými obrazmi v časti poézie si podával ruku s defenzívou vo verejnom živote. Budúci čas však potvrdil oprávnenosť dôvery v silu a génia ruského ľudu. Táto dôvera sa stala vhodnou pôdou na rozvíjanie citov priateľstva k sovietskemu štátu. Podobne môžeme hodnotiť i význam hlbokého vzťahu slovenskej literatúry k oslobodzovaciemu zápasu bulharského ľudu. Nové spoločenské sily prevzali a rozvinuli pokrokové jadro myšlienky o totožnosti záujmov slovenského a bulharského ľudu.

V týchto kultúrno-politických súvislostiach a súradniciach vystupuje literárny materiál s ohlasmi udalostí v slovenskej literatúre. Nejde pri ňom o tematické podnety literatúry literatúre, ale o podnety historických udalostí a procesov, cudzieho životného materiálu, hoci sprostredkovaného literárne. Autori sa o ňom buď dočítali, buď do počuli, a nepoznali ho z vlastnej bezprostrednej skúsenosti. Nikde sa nestretáme s pôsobením cudzieho literárneho javu na domáci literárny jav. Výnimkou sú len niektoré básne Vajanského s balkánskou tematikou, pri ktorých sa podnety južnoslovenskej skutočnosti spájajú s podnetmi južnoslovenskej literárnej tradície.

Pri ďalších autoroch vystupuje cudzia tematika bez pozoruhodných medziliterárnych súvislostí. Formy sú domáce, tematika cudzia, hoci často iba na povrchu. Za cudzokrajnými postavami próz sa celkom zjavne skrývajú slovensky mysliace bytosti, spoza kulís cudzieho prostredia presvitá domáce prostredie a problémy.

Je to ohlas neobyčajne široký a rozmanitý. Ako už upozornili iní, aj vo výpovediach typu „však nám boh pomôže“, veľmi častých v dobovej básnickej produkcii z konca sedemdesiatych rokov, možno celkom oprávnené hľadať ohlas rusko-tureckej vojny. Vzniká aj otázka, ktoré literárne a publicistické ohlasy patria do sféry vzťahov k Rusku a ktoré sa vzťahujú na Bulharsko. Spravidla patria do oboch sfér a len do oboch, nemôžeme ich posudzovať izolovane. Pri „bulharských“ ohlasoch z obdobia vojny sa dá hovoriť o vzťahu týchto ohlasov k Rusku a naopak, pričom oba vzťahy sú rovnocenné. Je to tak vďaka stabilným väzbám Bulhari = Slováci, oslobodenie Bulharska = oslobodenie Slovenska v pritomno-budúcej časovej dvojprojekcii. Slovensko-ruské prvky nadobúdajú aktuálnosť vo svetle ruskej pomoci Bulharsku, táto okolnosť odôvodňuje v konkrétnom prípade ich vznik. A to isté platí aj o prvkoch slovensko-bulharských. Slovensko-ruské ohlasy, napríklad Vajanského básne o bojoch ruskej armády v Bulharsku, patria do tohto dvojvtedného vzťahu Slovenska k Bulharsku i k Rusku.

Z hľadiska dobových interpretácií medzinárodných udalostí je prejavom slovensko-bulharsko-ruského vzťahu i popularizovanie úspechov ruských vynálezcov a vedcov na stránkach tlače, prekladov ruskej literatúry ap.

A napokon je prejavom tohto vzťahu i publikovanie diel našej vlastnej literatúry s balkánskou a slovanskou tematikou, ktoré dovtedy nevyšli (Hodžov Vieroslavín, Bellov Rajčo Nikolev), a súčasnej literárnej produkcie s podobnou tematikou.

Ohlasom oslobodzovacích bojov na Balkáne a rusko-tureckej vojny sú i diela s tematikou tureckých vpádov na Slovensko v minulosti, Veľkej Moravy, Cyrila a Metoda, Slovanstva, pôvodné i preložené.

Tieto fakty si zasluhujú pozornosť ako príznačné momenty dobového literárneho a kultúrneho života. Hlavná pozornosť však patrí pôvodným súčasným dielam s tematikou, ktorú sme vymedzili.

Na ohlas bulharskej skutočnosti sa poukazuje obvykle len pri dielach mladšej romantickej generácie (Jozef Bohuslav Bella, Felix Kutlík, Anton Emanuel Timko a iní), v skutočnosti však tento ohlas prenikol do diel takmer všetkých aktívnych spisovateľov, nezávisle do ich generačnej a literárno-vývinovej zaradenosti (Samo Bohdan Hroboň, Ján Botto, Daniel Bachát, Daniel Maróthy, Andrej Trúchly-Sytniansky, Jozef Podhradský, Daniel Záboj Lauček, Michal Vrba-Bulgarský, Ján Alexander Fábry, Ján Kovalik-Ustiansky, Jozef Škultéty, Kazimír Zechenter Laskomerský, Daniel Šustek, Mikuláš Štefan Ferienčík, Koloman Banšell, Samo Bodický, Vajanský, Hviezdoslav).

Niektorých autorov udalosti priamo podnietili k literárnej aktivite. Samo Bodický napísal v liste z 20. marca 1978 (L. Riznerovi, LAMS): „Minulý rok bol tým ovlažujúcim dažďom, ktorý ma koľko toľko zúrodnil (. . .). Posielam Ti ovocie prác mojich, sú to básničky napísané pod dojmom nás všetkých v takej napnutosti državších udalostí.“

Iní autori sa v tomto období literárne sformovali, dozreli, zaznamenali rozhodujúci prelom vo svojom vývine. A nie bezvýznamní, ale tí najväčší — Hviezdoslav a Vajanský. O prelome v ich vývine, aj o vzťahu tohto prelomu k dobe svedčia básnické zbierky, vydaná — Tatry a more, nevydaná — Spevy slobody.

Z radu uvedených mien sa doteraz venovala pozornosť v súvislosti s ohlasom bulharského vývinu len mladšej generácii romantizmu a autorom medzi romantizmom a realizmom Jozefovi B. Bellovi, Felixovi Kutlíkovi, A. E. Timkovi, Jozefu Škultétymu a M. Št. Ferjenčíkovi, ktorí uvedli do našej literatúry romantický obraz bojujúceho Bulharska.

Je potrebné venovať pozornosť i ďalším. Na udalosti reagovali aj žijúci autori prvej generácie romantizmu, predstavitelia jeho mesianistického krídla Samo Bohdan Hroboň a Jozef Podhradský. Hroboň zanechal v rukopise pozoruhodný cyklus básní Piesne o východnej vojne, dlhšiu báseň Pejan vífazný, ktorá je oslavou vífazstva Ruska, i ďalšie básne s ozvenou vojnovnej drámy Hlas ku ľaliji, cyklus Obdennia pejma na Tatrách ku koncu leta 1877, Gruňovka z leta 1877 a iné. Cyklus Piesne o východnej vojne je vlastne básnickou kronikou udalostí oslobodzovacieho boja, ktoré predchádzali vojnu. Začína sa básňou Modlitba junáka z r. 1875 a za ňou nasleduje báseň Čaša modlitby našej z r. 1876 natočená z piatej pečate odokrytmy (apokalypsy) Sv. Jána, ktorá je ohlasom tureckého vraždenia v Bataku. Básnik ju napísal 14. septembra 1876 a vyšla časopisecky v októbri. V lete uverejňovala naša tlač materiály o Bataku.

Rusko-turecká vojna našla ohlas aj v diele ďalšieho predstaviteľa slo-

venského mesianistického romantizmu Jozefa Podhradského. Ide o veršované hry Vyhodený študent pri skale, Vyhodení študenti, Obrana a sláva našej Tatry, ktoré vychádzali v osemdesiatych rokoch.

Drámu s tematikou bulharského oslobodzovacieho zápasu napísal Daniel Záboj Lauček (Irina, 1885). Mnohé reminiscencie na oslobodzovací boj Bulharov a rusko-tureckú vojnu obsahuje dramatické dielo Michala Vrbu-Skačanského (Bulgarského) Jánošík (1880). Tento autor vydával v roku 1878 časopis Tatran, v ktorom vystupoval s pseudonymom Bulgarský.

D. Z. Lauček je aj autorom rukopisného básnického cyklu Spevy Balkánu. Príležitostné básne s podobnou tematikou nájdeme u celého radu ďalších básnikov generácie, ktorá vstúpila do literatúry na začiatku sedemdesiatych rokov.

Veľmi hodnotný obraz ohlasu udalostí v našom prostredí obsahujú cestopisy a besednice Kazimíra Zechentera Laskomerského. Laskomerský je aj autorom mnohých humoresiek, namierených proti hystérii uhorských turkofilských kruhov a jej tlače.

Autori nastupujúceho literárneho realizmu vytvorili obrazy bezprostredne pozorovaného domáceho života a zobrazili ohlas bojov na Balkáne v slovenskej spoločnosti. Sú to predovšetkým Hviezdoslav a Vajanský. Prvý ako lyrik, druhý ako lyrik i epik.

Táto intenzita, šírka a členitosť ohlasu signalizuje aktivizačnú povahu podnetov. Juhovýchodné udalosti spôsobili oživenie v našom literárnom živote. Do literárnej tvorby prenikli vo veľkom rozsahu medzinárodnopolitické témy a bezprostredne sa spájali s vnútropolitickou problematikou. Básnické, prozaické i dramatické diela posilňovali národné povedomie v čase preň obzvlášť kritickom sugesciou viery v slovanskú solidaritu i vo vlastnú vytrvalosť, vo vlastné sily.

Bude iste potrebné úplnejšie osvetliť impulzy bulharského národnooslobodzovacieho zápasu a rusko-tureckej oslobodzovacej vojny nášmu literárnemu a národnému životu a znova ich zhodnotiť.

